

Pomen biografske metode v socialni gerontologiji (Tretji evropski gerontološki kongres)

IDA HOJNIK-ZUPANC

POVZETEK

Na tretjem evropskem gerontološkem kongresu so veliko govorili o biografski metodi raziskovanja, ki se v socialni gerontologiji vedno bolj uveljavlja pri raziskovanju individualnega procesa staranja in omogoča tudi analizo kolektivne subjektivnosti kohorte, ki je odraščala v podobnih družbenozgodovinskih razmerah. Metoda temelji na pripovedovanju življenjske zgodbe, ki je strukturirana slika posameznikovega jaza, ki temelji na verbalni in telesni shemi. S tovrstnim kvalitativnim raziskovanjem se odpirajo nove subdiscipline gerontologije, kot so gerontologija vsakdanjega življenja, gerontologija življenjskih obdobij, kulturna gerontologija.

ABSTRACT

THE ROLE OF THE BIOGRAPHIC METHOD IN SOCIAL GERONTOLOGY (THE THIRD EUROPEAN GERONTOLOGY CONGRESS)

Biographical research method becomes more and more important research tool concerning the individual ageing process as well as the analysing collective subjectivity in a cohort of people grown up under similar sociohistorical circumstances. A lot of time was spent on discussion of the biographical method at the third European gerontological congress. This method bases on life story narration and represents the structured picture of individual self including the verbal and the body scheme. By this qualitative research tool new gerontological subdisciplines are developed, i.e. gerontology of every day life, life-course gerontology, cultural gerontology.

Uvod

V Amsterdamu je od 30. avgusta do 2. septembra 1995 potekal tretji evropski gerontološki kongres, ki ga vsake štiri leta organizira eno od evropskih gerontoloških društev. Letos je bilo gostitelj Nizozemsko gerontološko društvo. Na kongresu je sodelovalo 1545 udeležencev ne le iz evropskih držav, ampak tudi iz drugih delov sveta, npr. Združenih držav Amerike, Avstralije, Kanade, Indije, Brazilije, Argentine, Nove Zelandije, Bangladeša, Urugvaja, Tajvana, Uzbekistana. Nekatero dežele so bile zelo številčno zastopane, npr. Italija - 331 predstavnikov, Velika Britanija - 153, Francija 69, Portugalska - 64, Belgija - 46, Finska 44. Slovenijo smo zastopale tri predstavnice - članice Gerontološkega društva Slovenije.

Delo je potekalo hkrati v sedemnajstih, tematsko različnih delovnih skupinah v dopoldanskem in popoldanskem času. Vsi prispevki so bili vsebinsko razdeljeni v štiri sekcije: socialno-psihološko, medicinsko-biološko, klinično in gerodontološko (zobozdravstvo v starosti). Hkrati je potekalo pet skupin klinične sekcije, tri skupine medicinsko-biološke, osem skupin socialno-psihološke in ena skupina gerodontološke sekcije.

Sodelovala sem pretežno v delovnih skupinah s psihološko in socialno-psihološko vsebino, kot sta npr. filozofija staranja in biografska metoda raziskovanja starostnega procesa. Zato se bom v nadaljevanju osredotočila predvsem na ta tematska področja.

Dualistični ali holistični pristop k raziskovanju staranja

Prevladujoči koncept gerontologije temelji na mehanski trilogiji, ki razlikuje fizično, psihično in socialno dimenzijo staranja. Prva se nanaša na telesne spremembe, ki nastanejo s staranjem. Te spremembe raziskujeta geriatrija in eksperimentalna gerontologija. Socialna gerontologija pa se osredotoča predvsem na psihične in socialne spremembe in posledične funkcijske potrebe na individualni ravni ter prevladujoči odnos okolja do le-teh.

Kot nasprotje omenjenemu dualističnemu pristopu se v gerontologiji vedno bolj uveljavlja biografska metoda raziskovanja procesa staranja, ki ima korenine v simboličnem interakcionizmu in čikaški šoli. Njen namen je celovito, holistično razumevanje posameznika ter iskanje skupnih značilnosti in individualnih razlik v starostnem procesu skozi subjektivno refleksijo. Skozi biografsko metodo opazujemo individualno zorenje in staranje "od znotraj". Ta metoda omogoča, da stari ljudje sami opredelijo staranje.¹ Obsežno gradivo, do katerega pride raziskovalec s to metodo, ne odseva le osebne zgodovine posameznika, ampak tudi kolektivne značilnosti oz. kolektivno subjektivnost (Ruth, 1995) starostne skupine, ki je odraščala v podobnih družbeno-zgodovinskih okoliščinah. Avtobiografije ponujajo kolektivno vedenje o tem, kako posameznikov jaz organizira življenjske izkušnje v času, zgodovini, profesionalni skupini ali znotraj pripadajočega spola (ibidem).² Podobno ugotavlja tudi Kohli (v: Oberg, 1995), da so življenjske zgodbe strukturirane slike posameznikovega jaza in ne zgolj zbirka življenjskih dogodkov.

Pomembna komponenta biografske metode je subjektivnost, zato je pri analizi treba upoštevati določene elemente, kot so kronologija dogodkov, rdeča nit pripovedovanja, ki daje pripovedi koherentnost, teme, ki jih oseba izbira kot najpomembnejše, ton pripovedovanja, ki lahko sega od naivnega optimizma do globokega pesimizma (ibidem). Vodenje biografske pripovedi je odvisno tudi od namena pripovedovanja: ali gre za raziskovalne, terapevtske namene ali zgolj za prenašanje sporočil na mlajšo generacijo. Od namena je odvisno, v kolikšni meri poslušalec intervenira in usmerja pripoved, ali pa zgolj pasivno spremlja njen potek.

¹ Raziskave kažejo (Bigs, 1993) da je samopodoba starejših največkrat drugačna, kot pa jih vidijo drugi. V družbi obstajajo kategorialni kriteriji, ki opredeljujejo določeno skupino prebivalstva zgolj na posploševanju značilnosti in potreb manjšine. Stereotipi, ki prevladujejo v družbi, opredeljujejo starejše v večji meri kot nesamostojne in odvisne, kot se le-ti dejansko tudi počutijo. Zakaj je temu tako? Razlogov prav gotovo lahko iščemo tudi v profesionalnem odnosu do starejših ljudi. Socialni delavci, še bolj pa zdravstveno osebje, govorijo pretežno o psihosocialnih in zdravstvenih problemih starih ljudi, ker se pretežno srečujejo s težavami in tako potencirajo problem odvisnosti v starosti. Pogosto pa se ob tem pozablja dejstvo, da le okrog 5-7% starejših nad 65 let ne more samostojno skrbeti zase.

² Ženske izražajo skozi biografsko metodo bolj osebne in intimne značilnosti kot moški. Ženski jaz se največkrat izraža v "mi" obliki, medtem ko se moški izraža bolj v "jaz" obliki (Ruth, 1995).

Samopodoba v starosti

V življenjski pripovedi posameznika se zrcali njegova samopodoba, ki jo oblikuje skozi življenje v interakciji z drugimi prek verbalne in telesne sheme (Ruth, 1995), ki sta lahko usklajeni, ali pa se dihotomno razhajata.

Morgan (v: Hooyman, Kiyak, 1988) ugotavlja, da je samopodoba v starosti odvisna od notranjih in zunanjih sprememb. Pomembne notranje spremembe so npr. organske spremembe, zdravstvene spremembe, slabše spanje; med zunanjimi dogodki, ki lahko pomembno vplivajo na samopodobo starejšega človeka, pa so npr. upokožitev, preselitev, partnerjeva smrt. Kako posameznik sprejema te spremembe, je odvisno od njegove osebnosti, pa tudi od okolja, v katerem živi. Omenja štiri dejavnike osebnosti, ki so pomembni za ohranitev "zdrave" samopodobe v starosti:

1) Reinterpretacija pomena jaza v tem smislu, da le-ta ni vezan na pretekle vloge, ampak stoji sam zase (npr. "Jaz sem edinstveni posameznik."). Po mnenju Morgana naj bi starejšemu človeku več pomenile osebnostne značilnosti kot pa vplivi iz okolja.

2) Sprejemanje procesa staranja, njegovih omejitev in možnosti. Posameznik, ki je ozaveščen, da mu z leti upada energija in je bolj počasen v svojih reakcijah, vendar je kljub temu lahko integriran v okolje, se bo lažje prilagodil slabšemu fizičnemu in zdravstvenemu stanju, ko bo nastopila ta faza.³

3) Prevrednotenje življenjskih ciljev in pričakovanj. Posameznik, ki je sposoben reagirati na notranje in zunanje pritiske tako, da spremeni svoje cilje, bo tudi "zdravo" reagiral na starostne spremembe.

4) Sposobnost objektivno pregledati svoje preteklo življenje in realno oceniti nape in uspehe. Oseba, ki je sposobna te strategije, se bo lažje prilagodila spremenjenim okoliščinam.

Podobno kot Morgan, opredeljuje stopnjo osebnostne zrelosti v starosti tudi Goulden (v: Sugarman, 1986), ki v življenjskem obdobju po 50. letu starosti opaža bistven premik v zavedanju samega sebe iz faze "pripadam drugim" v fazo "sem samosvoj". To je stopnja, ko se posameznik začne obračati vase in spozna pravi "skrivnostni jaz" kot jedro preostalega življenja.⁴ Še vedno lahko pride do stresnih situacij, vendar se tisti, ki so se soočili s svojim jedrom, s stresnimi dejavniki soočijo z

³ Brim (1968) meni, da je socializacija v starosti omejena.

Pogojujejo jo zmanjšane biološke zmožnosti in učinki zgodnjega učenja ali pa pomanjkanje le-tega. Interakcija obeh dejavnikov ne dohiteva hitrosti razvoja socializacijskega procesa z novimi metodami in tehnologijo.

Tudi pri Rosowu (v: Hooyman, Kiyak, 1988) najdemo podobno mnenje o socializaciji v starosti kot pri Brimu. Po njegovem mnenju je socializacija v starosti najtežja, ker ne obstajajo modeli identifikacije, kako se prilagoditi starosti.

⁴ Tornstam (1993) je razvil teorijo gerotranscendence, v kateri razvija tezo o iskanju "globljeja" jaza v starosti, ki jo podkrepi tudi z empiričnimi rezultati.

Raziskave (Jogan, 1995, Moberg, 1993) ugotavljajo višjo stopnjo vernosti pri starejši kot pri mlajši in srednji generaciji. Bolj izrazita je vernost pri starejših ženskah kot pri moških.

Fiske in Chiriboga (1990) sta primerjala razlike v samopodobi med mlajšo srednjo generacijo, starejšo srednjo generacijo in upokoženci. Ugotovila sta, da samopodoba mlajših odraslih temelji na osebnih in medosebnih značilnostih. Prednost dajejo osebnim kvaliteta, kot npr. inteligentnost, znanje, spremenljivost, manj pa svojim aktivnostim ali vlogam. Nasprotno pa starejša srednja generacija, ki se že srečuje s simptomom praznega gnezda, sebe vrednoti predvsem na osnovi interesov, aktivnosti in članstva v raznih organizacijah. Upokoženci so sebe videli podobno kot starejša srednja generacija, visoko pa so izrazili zanimanje za duhovnost. Avtorja utemeljujeta tak razvoj identitete kot popolnoma ustrezen: za ljudi, ki si oblikujejo svoj jaz in iščejo svojo pot, so pomembne osebne značilnosti. Z leti, ko človekov jaz pridobi trdnost, pa postane za opredelitev samopodobe bolj značilna danost, ki se izraža v aktivnostih in interesih.

več moči. Ruth in Oberg (1995) sta to strategijo ugotovila le pri tistih starejših Fincih, ki v svojem življenju niso doživeli težjih stresnih situacij.⁵

Morgan v svojem konceptu zanemarja telesno shemo oz. tisti aspekt identitete, ki se oblikuje skozi telo. Običajno prav telesno izražanje najbolj vpliva na družbeno informacijo o starostnih spremembah oz. t.i. socialno identiteto (Goffman, v: Oberg, 1995), ki jo oblikujejo osebe, ki so v neposrednem stiku s starajočim človekom. Zaradi tega v mnogih primerih prihaja do dihotomije med osebno identiteto (ibidem), ki je posameznikova lastna podoba o sebi in socialno identiteto, ki je skonstruirana podoba o starih ljudeh na sploh in ustvarja tudi stereotipe. To dihotomijo opazimo v pripovedih starih ljudi v tem smislu, da govorijo o negativnih značilnostih starih ljudi na sploh, vendar se sami ne identificirajo z njimi. Oni sami tej skupini ljudi ne pripadajo oz. nimajo takih lastnosti. V mnogih primerih prihaja tudi do individualnega dualizma med telesno podobo in notranjim jazom. V takih primerih posameznik preprosto ne more sprejeti spremenjene, "deviantne" podobe v ogledalu kot svojo lastno, ker njegov notranji jaz ostaja nespremenjen, "normalen". Featherstone in Hepworth (v: Oberg, 1995) to dihotomijo imenujeta maska staranja. Ta proces je lahko zelo dramatičen za tiste, ki niso sposobni uskladiti svoje starajoče telesne podobe z notranjo podobo o sebi. Pri tem lahko naletijo na negativne odzive okolice, na katere reagirajo odklonilno, ali pa jih internalizirajo in sprejmejo stigmatizirano negativno podobo o sebi, kar lahko vodi do socialnega zloma in anomije. Po drugi strani pa je to tudi simptom naše kulture, ki ni sposobna starosti pripisati pozitivnega pomena.

Dihotomija izhaja tudi iz Kaufmanovega (1993) koncepta nestarajočega jaza (ageless self). Človekov jaz se razvija skozi življenje, ne pa stara, ker starost sama po sebi ni temeljna značilnost jaza. Avtorica poudarja kontinuiteto osebnostnega razvoja, zanemarja pa biološke in socialne dimenzije življenja, ki so nujno povezane s kronološko starostjo. Če posameznik ni sposoben internalizirati starostnih sprememb, ohranja dualizem med zunanjo podobo in notranjim jazom.

Namesto zaključka

Biografska metoda omogoča kvalitativno analizo življenjskega ciklusa na individualni ravni, prav tako pa tudi iskanje skupnih značilnosti kolektivne identitete starostne kohorte, ki je predmet analize. V gerontologiji odpira nova subdisciplinarna področja, kot so npr. gerontologija vsakdanjega življenja, kulturna gerontologija, gerontologija življenjskih obdobj (Ruth, 1995). Z metodo pripovedništva lahko opazujemo osebnostno rast in staranje "od znotraj". Ruth (ibidem) meni, da le s poznavanjem življenjske zgodovine lahko pripravimo individualni in diferencirani načrt starostnega varstva.

Uporabljena literatura

- Biggs S. (1993), *Understanding Ageing*. Buckingham: Open University Press.
 Brim O. G. (1968), *Socialization through the Life Cycle*. V: Gordon Ch., Gergen K. J. (ur.), *The Self in Social Interaction*. New York: John Wiley & Sons, Inc.
 Fiske M., Chiriboga D. A. (1990), *Change and Continuity in Adult Life*. San Francisco: Jossey-Bass.
 Hooyman N. R., Kiyak H. A. (1988), *Social Gerontology*. Boston: Allyn and Bacon, Inc.
 Jogan M. (1995), Starejši, religioznost in vprašanje smiselnosti človekovega življenja. *Teorija in praksa* XXXII, št. 3-4.

⁵ Do podobne ugotovitve je prišla tudi Reichardova pri starejših Amerikancih (v: Smiljanić, 1979).

- Kaufman S. R. (1993), Values as Sources of the Ageless Self. V: Kelly J. R. (ur.), *Activity and Aging: Staying Involved in Later Life*. Newbury Park: Sage.
- Moberg D. O. (1993), Religion and Aging. V: Johnson J., Slater R., (ur.), *Ageing and Later Life*. London: Sage.
- Oberg P. (1995), The Absent Body - A Social Gerontological Paradox. Prispavek na III. evropskem gerontološkem kongresu, Amsterdam, 30. avgust - 2. september.
- Ruth J.-E. (1995), The Storied Self: Towards a Narrative Gerontology. Prispavek na III. evropskem gerontološkem kongresu, Amsterdam, 30. avgust - 2. september.
- Ruth J.-E., Oberg P. (1995), Ways of Life - Old Age in a Life History Perspective. Prispavek na III. evropskem gerontološkem kongresu, Amsterdam, 30. avgust - 2. september.
- Sugarman L. (1986), *Life-Span Development*. London: Routledge.
- Tomstam L. (1993), Gerotranscendence - A Theoretical and Empirical Exploration. V: Thomas L. E., Eisenhandler S. A. (ur.), *Aging and the Religious Dimension*. Westport: Greenwood Publishing Group.